

к 73

2459-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

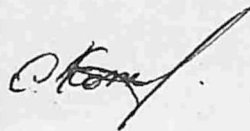
КОТЛЯРЕНКО СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.2'367.625+811.161.2'367.5

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ
З РЕЛЯТИВНИМИ ДІЄСЛОВАМИ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2006

НБ НПУ

100207823

2574

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент
ЛЕУТА Олександр Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, доцент
кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СТЕПАНЕНКО Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка,
завідувач кафедри української мови.

кандидат філологічних наук
ДОЦЕНКО Олена Леонідівна
Київський національний університет внутрішніх
справ, доцент кафедри юридичного
документознавства.

Провідна установа - Київський національний лінгвістичний
університет, кафедра фонетики і граматики
слов'янських мов, Міністерство освіти і науки
України, м.Київ.

Захист відбудеться " 12 " грудня 2006 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий " ____ " листопада 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Речення як предикативна одиниця є досить складною структурою в ієрархічній системі мовних одиниць. Саме складність природи цієї лінгвістичної реальності і привела багатьох дослідників до виокремлення різних відносно самостійних її аспектів, а отже, зумовила формування різноманітних напрямків у її вивченні. Так, починаючи з другої половини ХХ ст. у лінгвістичній науці спостерігається активна семантизація синтаксису, пов'язана з переорієнтацією лінгвістичних досліджень за концептом "від значення до форми". Посилений інтерес до смислового аспекту мови визначається насамперед прагненням поглибити уявлення про закономірності її організації та специфічні особливості, що надають їй можливість бути знаряддям пізнання і комунікації.

Особливу увагу у галузі семантичного синтаксису привертають проблеми типології речень та їх структурних компонентів. В україністиці ці ідеї знайшли свою реалізацію у працях Й.Андерша, І.Вихованця, К.Городенської, Н.Іваницької, М.Плющ, В.Русанівського та ін. Але до цього часу залишаються відкритими такі питання, як: проблема структурної схеми, обсяг моделі речення, характер компонентів моделі, рівні та аспекти семантико-синтаксичного моделювання речення.

Актуальність дослідження визначається передусім потребою наукового осмислення принципів організації речень з дієслівними релятивними предикатами. Необхідність такого вивчення зумовлена тим, що породжувальна, або реченнетвірна, здатність предикатів цього семантичного типу досі не була об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності детального аналізу структури простого речення з дієслівним предикатом релятивності як одиниці з багатоярусною організацією. До аналізу залучено три яруси: власне-семантичний, семантико-синтаксичний та формально-граматичний. Базовим є власне-семантичний ярус, бо з нього починається формування семантичної структури речення. Семантико-синтаксичний виявляє закономірності трансформації логічної структури у семантичному плані та використання можливостей української мови у реалізації семантичних функцій. Водночас його компоненти спрямовані у формально-граматичний ярус речення, у якому вони співвідносяться з відповідними формально-синтаксичними функціями членів речення.

Дослідження семантико-синтаксичних функцій релятивних предикатів заслуговує на увагу як з теоретичного, так і практичного погляду. Воно передбачає з'ясування глибинної сутності відповідних одиниць як взаємопов'язаних у процесі реалізації різноманітних відношень. За такого підходу замість статичного, занадто узагальненого й ізольованого тлумачення лінгвістичної природи і функціонального навантаження синтаксичних конструкцій на перший план виступають динамічні процеси, що є визначальними для реалізації синтаксичних оди-

ниць у мовленні. Вибір об'єктом дослідження ЛСГ дієслів відношення зумовлений складністю, суперечністю та різноманітністю самої семантичної категорії релятивності.

Оснoву дисертаційного дослідження становить розуміння мови як системи синтагматичних, парадигматичних і епідігматичних відношень. Конкретний вияв цих відношень зумовлюється властивостями мовних одиниць, парадигматичні, синтагматичні та епідігматичні ознаки яких взаємопов'язані. Наявність у слові тих чи інших ознак дозволяє виділити у його семантичній структурі мінімальні компоненти (семи), завдяки яким воно набуває відповідних поєднувальних особливостей і має можливість брати участь у формуванні синтаксичних конструкцій.

Аналіз структур із дієслівними предикатами показує, як здійснюється перехід від змалювання окремої ситуації до змалювання ситуацій у їх зв'язках і відношеннях, від окремої конструкції до речення-висловлення.

Структурно-семантичний опис речень із дієсловами-предикатами ЛСГ релятивності має безпосередній зв'язок з такими важливими питаннями синтаксичної теорії, як співвідношення семантичної і формальної структури речення, з'ясування загальної типології простого речення і виділення тих часткових (конкретних) структур, на варіюванні яких і ґрунтується узагальнене розуміння його структурних схем (моделей).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова "Дослідження проблем гуманітарних наук", входить до плану науково-дослідної роботи кафедри української мови і є складовою частиною комплексної теми "Лінгводидактичний опис функціонування української мови". Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол №13 від 19.06.2003 р.) та схвалена Науковою координаційною радою „Українська мова” НАН України (протокол №19 від 22.03.2004 р.).

Об'єктом дослідження є прості речення з дієслівними релятивними предикатами у сучасній українській літературній мові. При вивченні синтаксичних побудов речень з цими предикатами за одиницю плану вираження у дослідженні приймається елементарне речення, за одиницю плану змісту – пропозиція.

Предмет дослідження – семантична та синтаксична структура речень з дієслівними предикатами релятивної семантики.

Мета роботи. На ґрунті сучасних здобутків науки про мову, пов'язаних з вивченням речення як багатоаспектного явища – не тільки формально-граматичного, а й семантико-синтаксичного і комунікативного, виділити типи структурної та семантичної організації речень з дієслівними предикатами, що характеризуються загальним значенням релятивності у сучасній українській літературній мові і з'ясувати їх специфіку.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) з'ясувати семантичну сутність категорії релятивності, виявити можливості її реалізації засобами дієслівних предикатів відповідної семантики, окреслити межі їх класифікаційної рамки;
- 2) виділити ЛСГ релятивності у складі дієслівної лексики сучасної української літературної мови, здійснити класифікацію дієслівних предикатів із значенням відношення, враховуючи їх семантико-синтаксичні диференційні ознаки і функціональні особливості як предикатів у семантичній структурі простого речення;
- 3) визначити валентнісні та інтенційні характеристики релятивних предикатів, розмежувати на їх основі лінгвістичну природу обов'язковості (облігаторності)/факультативності компонентів у структурі аналізованих речень;
- 4) обґрунтувати розуміння мінімальної структурної схеми речення;
- 5) виявити типи реалізації структурних схем речень з цими предикатами, встановити варіанти їх структурно-морфологічного втілення;
- 6) описати основні типові значення цих схем, а також різні форми їх реалізації.

Джерелами фактичного матеріалу слугували твори української художньої літератури. Корпус дієслів зі значенням мовленнєвої дії був виявлений методом суцільної вибірки з реєстрів дієслівних парадигм, поданих в одинадцятитомному Словнику української мови (Словник української мови, 1970-1980, Т. I-XI) та Великому тлумачному словнику української мови (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 1991-2001). Оскільки ЛСГ релятивних дієслів досить значна і нараховує близько 300 лексем та цілий ряд фразеологізмів відповідної семантики, то при семантичному аналізі бралось до уваги лише основне (перше) значення словникової статті. Укладено картотеку простих речень із дієслівними предикатами мовлення загальним обсягом близько 10 000 контекстних позицій.

Методологічною основою дисертації є положення про єдність форми і змісту мовних одиниць і про їх співвідношення в межах цієї єдності. Відповідно до цього положення граматична оформленість і семантика речення розглядаються як два взаємопов'язані моменти однієї сутності. У роботі представлена спроба синхронного опису ділянки синтаксичної системи, обмеженої рамками предикатів однієї ЛСГ.

Мета, завдання і методологічні засади дослідження зумовили методи й методику роботи. Як основні у дисертації використовуються описовий метод, на

підставі якого узагальнюються спостереження над зібраним фактичним матеріалом (опис внутрішньої диференціації предикатів відношення та виявлення різновидів їх семантики), метод компонентного аналізу (виділення ЛСГ предикатів,

визначення валентнісних та інтенційних характеристик). У процесі аналізу компонентного складу значення застосовувалися методи опозиції, який ґрунтується на парадигматичному зіставленні слів, та метод контекстологічного аналізу, в основі якого лежить вивчення синтагматичних зв'язків слів. Як додаткові прийоми у дослідженні використовуються дистрибутивний метод, а також трансформаційна обробка матеріалу.

Наукова новизна зумовлюється тим, що вперше на матеріалі української мови здійснюється комплексний аналіз речень з дієсловами-предикатами ЛСГ відношення за структурно-семантичними показниками, визначено конструктивні властивості предикатів з загальним значенням релятивності. Новою є спроба класифікації дієслівних предикатів, яка здійснюється на логіко-семантичних засадах, а також виділення базових мінімальних схем речень з предикатами релятивної семантики. Вперше в україністиці здійснюється диференціація та класифікація основних типових значень дієслівних речень із предикатами відношення.

Теоретичне значення дослідження полягає у комплексному описі структурно-семантичних типів речень із дієсловами-предикатами ЛСГ відношення, у створенні їх структурно-семантичної типології, що дозволяє використовувати результати дослідження у вивченні структурно-семантичної організації речень з предикатами іншої семантики, а також суттєво доповнює теорію української лінгвістики новими інтерпретаціями функціонально важливого мовного матеріалу, поглиблює синтаксичну теорію в царині семантичних варіювань дієслівних предикатів у мовленнєвій діяльності. Дослідження подає матеріал для розв'язання таких кардинальних проблем синтаксису, як кваліфікація структури речення, відображення у семантичній структурі речення комунікативних умов її функціонування, визначення закономірностей лексичного наповнення семантичних складників, виявлення співвідношення між семантичною і синтаксичною структурами речення. Визначення валентнісних та інтенційних характеристик предикатів, опис їх сполучуваності на синтаксичному рівні, який здійснюється на аналізі конкретних синтаксичних структур, сприяє встановленню правил сполучуваності лексико-граматичних одиниць в українській мові.

Практична цінність дослідження полягає у тому, що одержані результати можуть бути використані у вузівській та шкільній практиці викладання курсу української мови, у проведенні спецкурсів і спецсеінарів, у розробці питань функціональної та комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, культури мовлення. Дисертаційне дослідження може бути корисним при створенні навчальних посібників для студентів філологічних спеціальностей, а також при укладанні тлумачних словників та словників сполучуваності.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на звітно-наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2004-2006 р.р.), науковій конференції „Науково-дослідна дія-

льність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (Київ, 2004 р.), Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам’яті професора С.П.Бевзенка (Одеса, 2005 р.), міжнародній науковій конференції „Актуальні проблеми граматики і лексикології” (Вінниця, 2006 р.), а також на засіданнях кафедр української мови та методики викладання української мови і літератури.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані у процесі викладання української мови студентам Кримського гуманітарного університету (довідка про впровадження № 145 від 29.06.06 р.), учням середньої загальноосвітньої школи №75 м. Києва (довідка про впровадження № 170/1 від 04.09.06 р.).

Публікації. Основний зміст роботи викладений у трьох публікаціях, опублікованих у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, лінгвістичної бібліографії (282 найменування), списку використаних текстових джерел (69 найменувань), списку умовних скорочень та додатків. Обсяг дисертації без списку використаної літератури та додатків – 178 сторінок, загальний обсяг роботи – 213 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкрито стан наукової проблеми у сучасному мовознавстві, обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичне і практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У першому розділі “Релятивні дієслова у системі дієслівної лексики сучасної української літературної мови” розглядається проблема семантичної класифікації дієслівних предикатів у лінгвістичній літературі; з’ясовується статус релятивності як універсальної семантичної категорії; обґрунтовуються принципи виділення ЛСГ релятивних предикатів у складі дієслівної лексики сучасної української мови та визначається її склад; описуються валентісно-інтенційні характеристики цих предикатів.

Протягом останніх десятиліть ХХ століття активізувалися системні дослідження місця та функцій мови у процесі пізнання людиною навколишнього світу і свого місця у цьому світі, зумовлені стійкою тенденцією до антропоцентризму в усіх галузях науки. Провідними стали не дослідження формальної структури синтаксичних одиниць, а аналіз взаємовідношення семантичної і синтаксичної організації.

Огляд лінгвістичної літератури з аналізованої проблеми показав, що сучасний синтаксис характеризується значною розбіжністю у поглядах на структуру дієслівного предиката, відсутністю єдиної загальноприйнятої класифікації предикатів, що свідчить про складність семантико-синтаксичної природи досліджуваного об’єкта. Отже, для виділення певної ЛСГ дієслівних предикатів передусім

необхідно обґрунтувати класифікаційні межі цієї семантичної категорії, чітко відокремити її від близьких за семантичними показниками інших категорій.

Клас дієслів, що називають і кваліфікують різноманітні відношення, дуже об'ємний, надзвичайно розгалужений і складний у семантичному плані. Існуючі класифікації цих дієслів ґрунтуються на різних критеріях, які важко звести до спільного показника. Автори досліджень виділяють у дієсловах на позначення семантики релятивності цілу низку диференційних ознак, відмінних як за обсягом, так і за співвіднесеністю між собою.

У дисертаційному дослідженні словниковий матеріал виокремлюється та класифікується на логіко-семантичних засадах. Аналіз дієслівної лексики здійснювався на матеріалі конкретних синтаксичних конструкцій, бо ознаки семантичного класу виявляються насамперед у складі конкретних речень. При цьому ЛСГ можна визначити як групу слів, об'єднаних спільною семантичною ознакою, яка реалізується як ізольоване виявлення в окремо взятій лексичній одиниці.

Семантику релятивності можна визначити як "...стосунок, причетність до кого-, чого-небудь; зв'язок з кимось, чимось".

У семній структурі дієслів відношення виявлений такий набір сем: 1) категоріально-граматична сема "відношення", яка сигналізує про те, що ці дієслова належать до широкого об'єднання одиниць, які протиставляються дієсловам інших лексико-граматичних груп; 2) лексико-граматична сема "перехідності", яка виконує синтагматичну функцію, бо експлікується в об'єктній позиції при розкритті дієслова у реченні; 3) категоріально-лексична сема „різноманітно виявляти відношення” – базова сема, яка виконує функцію ідентифікації у ЛСГ; 4) усі диференційні семи власне-лексичного характеру конкретизують такі поняття, як "якість відношення", "спрямованість відношення", „функції учасників відношення” та ін.; ці семи уточнюють категоріально-граматичну сему, вони є парадигматичними у семній структурі дієслів відношення і виконують диференційну функцію при розмежуванні дієслів з цим типовим значенням.

Для ідентифікації релятивних предикатів необхідно розкрити істотні ознаки, що відрізняють їх від інших семантичних типів. Серед основних характеристик, які сприяють розподілу дієслівних предикатів на різні класи, більшість лінгвістів виділяє такі, як наявність/відсутність часової прив'язаності; статичність/динамічність; орієнтованість на суб'єкт/об'єкт; тип суб'єкта; фазовість; контрольованість, перспективність.

Результати дослідження дозволили сформулювати такі класифікаційні ознаки, які дають підстави заперечити належність дієслівних релятивних предикатів до предикатів стану і виділити їх в окремий клас.

1. На відміну від дієслів стану, денотат яких безпосередньо розміщений на часовій осі і має місце в будь-якій точці співвідносного з ним часового відрізка, денотати релятивних дієслів абстраговані від реальної вісі часу. Релятивні предикати істинні протягом певного періоду часу, і в той же час є істинними для будь-

якого моменту, що перебуває в межах цього часу. Разом з тим, ці предикати не заповнюють цей час повністю, не “займають” його, не виключають можливості заповнити його будь-якою діяльністю, тобто вони абстраговані від процесів, які паралельно із ними протікають у часі.

Відсутність конкретної часової локалізованості виявляється у тому, що висловлення з такими предикатами не можуть бути відповіддю на питання типу *Що він зараз робить? Що з ним відбувається?*, а також не можуть функціонувати у реченнях із зворотами *Він був зайнятим тим, що...*, *Він тільки те й робив, що...*

2. Відповідно до особливостей часової локалізованості, релятивні предикати мають здатність сполучуватися з дуративними, а не квантитативними обставинами часу типу *постійно, цілими тижнями, день і ніч, роками* тощо.

Пор.: *Тривалий час А зневажав В, але А годинами (місяцями, день і ніч) зневажав В.*

У той же час релятивні предикати не мають так званого узуального значення, тобто не описують конкретні явища, звичні для певного носія відповідної ознаки, що періодично з ним повторюються. Тому речення з такими дієсловами не можуть містити „фреквентативні” прислівники типу *іноді, завжди, як правило*, і конструкції з такими поширювачами будуть аномальними: *А увесь час кохає В; А інколи ненавидить обман*. Неможливість темпорального („фреквентативного”) прочитання прислівників такого типу у сполученні з релятивними дієсловами відрізняє їх не лише від дієслів стану, а і від інших дієслів із динамічною ознакою.

Щоправда, цілком логічними можуть бути висловлювання типу *Я завжди тебе любив, а зараз – ще сильніше*. Проте такі випадки Т. Булигіна пояснює тим, що прислівники завжди містять два суттєво різних значення – фреквентативне (яке позначає не тривалість, а використовується для характеристики самої дії, процесу, стану і/або його суб’єкта) та нефреквентативне (яке акцентує на означуваному часі). Напр.: *Він любить їх, як добрих товаришів, а тепер, мабуть, ще більше, відколи дізнався, що були призначені для нього* (Кобилянська).

3. Релятивні предикати не можуть означати ні однократних ситуацій, ні серію повторюваних окремих випадків, також не описують вони і конкретні події чи процеси, в яких бере участь суб’єкт. У широкому розумінні релятивні дієслова дають суб’єкту певну загальну характеристику, наближаючись у цьому до дієслів стану, проте, на відміну від них, не можуть бути охарактеризовані як статичні. Так, релятивні дієслова вільно сполучаються з висловлюваннями типу *все сильніше і сильніше, все більше, чим далі, тим дужче*, що свідчить про розвиток відношення, його динамічність.

Напр.: *І що ретельніше він уникав її, то більше й непримиренніше ревнував* (Домонтович). *Чим далі, тим більше драгував сотника цей чоловічина – несила вже було дивитися на нього спокійно* (Шевчук).

4. Тривалий час у лінгвістичній науці релятивні дієслова зараховувалися до дієслів на позначення стану саме тому, що суб'єкт, характерний для цих предикатів, розглядався як пасивний. Але результати аналізу підтверджують, що суб'єкт при таких предикатах не характеризується пасивністю. На відміну від суб'єкта стану, у якого протікання стану цілком підтримується зовнішньою щодо нього (суб'єкта) силою, суб'єкт при релятивних предикатах – основний, він грає визначальну роль у становленні та протіканні відношення в часі, хоча сам по собі і не є творцем, породжувачем відношення (як дії).

Напр.: *Він заздрив своєму єдиномісцю, ненавидів його, шкодив, як тільки міг* (Загребельний). *І все ж в душі він глибоко пишається своїми предками, мужніми людьми* (Гончар).

Відповідно, суб'єкт при релятивних дієсловах може бути визначений як непасивний, хоча й не агентивний або невласне агентивний.

5. Релятивні предикати передбачають обов'язкову наявність щонайменше двох учасників ситуації відношення (суб'єкта та об'єкта), при цьому дієслова синтаксично позначені перехідністю. Вона визначається семантичним наповненням суб'єкта та об'єкта, причому об'єкт відношення, як правило, займає позицію прямого додатка. Напр.: *Як батька, вона такого чоловіка шанувала й чтила* (Н.-Левицький). *Правду сказати, він усіх їх нишком якось вибачливо зневажав* (Підмогилянський).

6. Істотною особливістю, якою релятивні предикати відрізняються від предикатів інших ЛСГ, є їх нефазовий характер, який виявляється у неможливості утворювати від них похідні з темпоральними префіксами *по-*, *про-* (зі значенням „зменшувально-обмежувальним” і значенням „поширення дії на який-небудь проміжок часу”). Так, абсолютно аномальними та алогічними будуть вислови типу *поненавидіти когось, поцуратися когось, проподобатися комусь*. У той же час, дієслова, утворені від релятивних за допомогою темпоральних префіксів *по-*, *про-* (типу *полюбити, покохати, пожаліти*), не представляють створення нового етапу дії або переходу в новий стан, а означають те саме, що і непохідні релятивні дієслова” (*любити, кохати, жаліти*). Пор.: *Ця дівчина колись покохала вищу істоту, сина фабриканта* (Винниченко). *Все життя вона кохала тебе!* (Гончар).

7. Релятивні дієслова, як правило, мають значення недоконаного виду. Це можна пояснити, зокрема, їхньою семантикою: відношення характеризується внутрішньою необмеженістю, воно не призводить до жодної події. Напр.: *Меншої дочки генеральша недолюблювала* (Мирний).

Для виділення ЛСГ релятивних предикатів дієслівна лексика сучасної української мови була проаналізована з позицій визначених критеріїв. Загальне значення релятивних предикатів організується семою „відношення”, що позначає „стосунок, причетність до кого-, чого-небудь; зв'язок з кимось, чимось”. Група виділених одиниць досить чисельна (понад 300 одиниць) і неоднорідна за семан-

тикою: одні з них позначають абстрактні відношення, інші – відношення між предметами, ще інші – стосунки між людьми тощо. Значний об'єм і широкий діапазон охопленої семантики поставили питання детальнішої класифікації релятивних дієслів. У роботі основним принципом такої класифікації було обрано якісну характеристику учасників ситуації. Відповідно до відношень об'єктивної, що встановлюються між різними реаліями, можна виділити такі семантичні підгрупи, які, у свою чергу, можуть класифікуватися детальніше залежно від характеру відношень (емоційні, раціональні), їх емоційної конотації (позитивні, негативні, нейтральні), логічної координації (превалювання, еквівалентні) тощо:

I. Дієслова, що позначають міжособистісні стосунки:

1) дієслова позитивного ставлення – *благоговіти, боготворити, божествити, дорожити, ідеалізувати, кохати, любити*;

2) дієслова зовнішнього вияву позитивної оцінки – *благоволити, вибачати, возвеличувати, догоджати, дякувати, леліяти, нестувати, потурати*;

3) дієслова негативного ставлення – *байдужіти, гордувати, гребувати, дратувати, заздрити, зневажати, недовіряти, ненавидіти*;

4) дієслова зовнішнього вияву негативної оцінки – *визвірятися, висміювати, ганити, ганьбити, глумитися, докоряти, іронізувати*;

5) дієслова зовнішнього вияву нейтральної оцінки – *визнавати, вирязняти, відрізняти, зважати, наслідувати, посилатися, сприймати*;

6) дієслова схильності до контакту – *вабити, загравати, закохувати, залізатися, зачудовувати, знаджувати, манити, піддобрюватися*;

7) дієслова відмови від контакту – *бойкотувати, відваблювати, віднажувати, відрікатися, відхрещуватися, ігнорувати, нехтувати*;

8) дієслова узгоджених дій – *брататися, взаємодіяти, дружити, контактувати, приятелювати, родичатися, товаришувати*.

II. Дієслова, що позначають відношення між людиною і предметом:

1) дієслова, що позначають посесивні відношення – *берегти, використовувати, володіти, зберігати, належати, присвоювати*;

2) дієслова, що позначають емоційні відношення – *бентежити, гидувати, жаліти, ідентифікувати, розважати, сподіватися, терпіти*.

III. Дієслова, що позначають міжпредметні відношення:

1) дієслова зі значенням еквівалентних відношень – *взаємозалежати, гармонізувати, диференціюватися, дорівнювати, координуватися, корелюватися*;

2) дієслова зі значенням відношень подібності – *асоціюватися, імітувати, копіювати, нагадувати, ототожнюватися, порівнюватися, співвідноситися*;

- 3) дієслова зі значенням детермінантних відношень (зумовленості) – *активізувати, визначати, викликати, впливати, детермінувати, зумовлювати, мотивувати*;
- 4) дієслова зі значенням відношень превалювання – *відставати, домінувати, коритися, лідувати, переважати, превалювати*.

Згідно з вербоцентричною теорією дієслівні предикати відіграють головну роль у процесі формування структури речення. Найважливішими при цьому виступають валентнісні та інтенційні характеристики, бо ними програмується макет майбутнього речення як з кількісного, так і з якісного погляду.

Предикатно-аргументні відношення встановлюються між дієсловом і не-предикатними знаками на основі валентнісного зв'язку, який означає семантичну і синтаксичну підпорядкованість аргументних компонентів дієслівній лексемі. Для правильного визначення формули семантичної валентності дієслова необхідно чітко розмежувати обов'язкові і факультативні актанти. Як правило, обов'язковий поширювач – це член речення, який прогнозується лексико-семантичною валентністю предиката або загальним значенням висловлення і надає реченню значеннєвої та граматичної завершеності. Він не може бути вилученим із речення, бо його вживання викликано семантико-синтаксичними, а не контекстними умовами. Факультативному поширювачу відводиться периферійна у плані структурно-значеннєвої завершеності роль. Він вносить додаткову інформацію, що є суттєвою з погляду комунікативного значення, але не категоріальною. Елімінація компонента такого типу не впливає на формування семантичного та граматичного мінімуму речення. У синтаксичних структурах також спостерігаються і такі актанти, які вільно входять до структури речення та виходять з неї, не порушуючи ні семантичної основи речення, ні його формальне вираження.

Отже, у дисертації за основу прийнята точка зору, згідно якої валентність дієслова виражається переважно у його суб'єктно-об'єктних характеристиках.

Обставинні поширювачі характеризуються як компоненти вільного входу до структури речення (за винятком тих, які є необхідними для повної реалізації семантики предиката).

Також варто зазначити, що певними властивостями сполучуваності наділені не поодинокі слова (дієслова), а групи, класи слів, до того ж класи, що об'єднують семантично споріднені дієслова. Отже, можна сказати, що функціонально-семантичні класи предикатів в основному збігаються за своїм складом з відповідними ЛСГ, хоча поєднувальні властивості дієслівних предикатів відрізняються у межах однієї ЛСГ.

Оскільки елементами ситуації відношення є: 1) учасники ситуації (щонайменше два); 2) характер відношення; 3) причина відношення, то в українській мові релятивні дієслова вимагають не більше трьох залежних поширювачів – це максимальний вияв валентності релятивних предикатів.

Дієслівні предикати зі значенням релятивності у складі семантико-

синтаксичних відношень пов'язуються із активним (непасивним) суб'єктом (особою) – дієчем, від якого виходить відношення, об'єктом – істотою чи неістотою, якої стосується відношення, а також із причиною виникнення відношення.

Аналіз значної кількості різноманітних синтаксичних моделей, що бралися з текстів художнього стилю сучасної української літературної мови, показав, що дієслівні предикати релятивної семантики не можуть бути одновалентними, тобто програмувати своєю семантикою наявність лише одного актанта, який у реченні виконує роль суб'єкта. При нульовій репрезентації другого обов'язкового компонента – об'єкта – відбувається переміщення релятивних дієслів до інших лексико-семантичних груп і лексико-семантичних полів, тому що вони починають позначати стан або поведінку суб'єкта як результат встановлених відношень.

Усі релятивні предикати мають обов'язкову мінімальну двовалентну структуру. Це означає, що релятивна ситуація передбачає наявність щонайменше двох учасників, між якими встановлюються певні відношення. Така ситуація реалізується у комплексі "суб'єкт + предикат + об'єкт" як єдине структурне і семантичне ціле. При відсутності будь-якого з цих поширювачів семантика дієслова сприймається як не повністю реалізована.

У складі виділеної ЛСГ дієслів були виявлені двовалентні дієслова: *байдужіти, благоволити, благоговіти, боготворити (божествити), бойкотувати, брататися, взаємодіяти, визвірятися, визнавати, виправдовувати, відрікатися, відхрещуватися, влюбляти, ворогувати, ганьбити, глузувати, глумитися, гордувати* та ін.

Напр.: *Роксолана збайдужіла до всього, навіть до власних дітей* (Загребельний). *Діти не тільки любили його, а благоговіли перед ним* (Канівець).

Я хліба не цураюсь і з добрими людьми братуюсь (Котляревський). Семантико-синтаксична будова релятивних предикатних виразів може ускладнюватися. Таке ускладнення відбувається за умови відкриття додаткової факультативної валентності на позначення причини виникнення ставлення чи стосунків між суб'єктом і об'єктом. Входячи і виходячи із складу синтаксичних структур, факультативний поширювач істотно не впливає на сприймання семантики дієслівного предиката. При такому додатковому поширенні зберігається основна семантика дієслова, вона лише конкретизується, набирає нових відтінків, тому дієслова, які передбачають це додаткове поширення, можуть бути кваліфіковані як дво-тривалентні.

У складі виділеної ЛСГ такими дієсловами є: *винувати, висміювати, відмовляти, возвеличувати, ганити, довіряти, докоряти, дорікати, дякувати, зневажати, любити, напосідатися, наслідувати, недолюблювати, ненавидіти, поважати, погоджуватися, посилатися, присікуватися, прискіпуватися, прощати, цінувати, шанувати* та ін. Напр.:

двовалентна реалізація

І от тепер люди винуватять мене, кажуть: "Не держиться закону бо-жого, звичаю людського" (Мирний).

Корвин був збентежений. Він докоряв дівчині (Домонтович).

Він не буде жалувати, що візьме її за жінку, він мені вічно дякуватиме (Кобилянська).

Вони зневажають її? Що ж, це їй відомо (Гончар).

тривалентна реалізація

І вона винуватила їх за все: за свої мукки й сльози, за своє дитинство безрадiсне, безлюбвне (Грінченко).

З тої причини вона докоряла мужеві, а потім і сварила (Мартович).

Пан йому дякував за добрі порядки (Н.-Левицький).

Почував, що вони не зважають на нього, навіть зневажають за його блаженський френч, рудий картуз і вицвілі штани (Підмогильний).

Семантико-синтаксична структура речення з релятивними предикатами може ускладнюватися також за умови відкриття додаткової факультативної валентності на позначення інструмента – предмета або ознаки (властивості), за допомогою яких встановлюються відношення, або другого об'єкта. У складі виділеної ЛСГ дієсловами, які передбачають таке поширення, є: *вбити, відваблювати, віднаджувати, вражати, гнівити, докоряти, докучати, допікати, досаджати, дошкуляти, драгувати, завдячувати, збуджувати, імпонувати, манити, набридати, ображати, очаровувати, подобатися, приголомшувати, принаджувати, радувати, тішити, чудувати*. Напр.:

двовалентна реалізація

Розгнівала я свою дорогу давно подру-гу! (Н.-Левицький).

До того ще й діти її допікали, хапокнишкою лаяли (Свидницький).

Цей практик починав її справді тішити (Підмогильний).

тривалентна реалізація

Може, тебе будлі-чим прогнівав мій батько? (Н.-Левицький).

З нас усі багато сміялись, допікали міщанськими дотепами (Васильч.)

Не раз тішив він батька і вчителів не-звичайним поспіхом у науці (Н.-Левицький).

Як уже зазначалося, така валентність для релятивних предикатів є факультативною, тобто її відкриття і заповнення істотно не впливає на семантику

дієслівного предиката, а лише конкретизує її. Лише для окремих лексем типу *удостоювати, завдавати, ставитися* цей показник є обов'язковим. Тому ці дієслова можна кваліфікувати як тривалентні. Напр.:

Генерал-губернатор удостоїв такою милістю інспектора (Шевчук). Чи людина, чи тварина – маєш те цінувати, і дякуй Богові, що тебе удостоїв він часткою себе, своєї любові... (Покальчук). Така думка завдавала йому великого жалю (Мартович). Взагалі він до успіху свого поставився дуже неприхильно (Підмогильний).

Для всебічного розгляду особливостей функціонування релятивних дієслів у синтаксичних структурах їх було проаналізовано і з позицій теорії інтенції, причому виявлялися як субстанціальні, так і несубстанціальні характеристики.

Зовні теорія інтенції дієслівної дії має багато спільного з теорією валентності, хоча при детальному аналізі вони виявляють багато відмінного у формах кваліфікації і опису однакових лінгвістичних фактів.

Основою валентнісної кваліфікації є поділ дієслів на групи за числом необхідних аргументів, але, здійснюючи кількісну кваліфікацію, ця теорія нічого не говорить про їх якість, тобто про семантичну функцію. Теорія інтенції, навпаки, основним критерієм кваліфікації дієслів ставить конкретизацію їх семантичних поширювачів, разом з тим вона не зважає на кількість аргументів, розглядаючи лише загальну програмованість об'єктів семантикою дієслова. Отже, інтенція і валентність є співвідносними поняттями, що характеризують дієслово на конструктивному синтаксичному рівні і на рівні семантики. Саме це і зумовлює необхідність розгляду питання сполучуваності дієслівних лексем як з погляду теорії валентності, так і теорії інтенції дієслівної дії.

Специфіка дослідження властивостей сполучуваності у теорії інтенції полягає у визначенні орієнтованості дієслівної дії на вихідну субстанцію і субстанцію мети, а також у установленні найнеобхідніших обставинних характеристик. За наявністю/відсутністю цих субстанцій у реченні і визначається так звана "інтенційна цінність" дієслів, причому орієнтованість на вихідну субстанцію визначається як "інтенція зліва" / $\leftarrow V$ /, а на субстанцію мети – "інтенція справа" / $V \rightarrow$ /.

Для того, щоб вичерпно описати інтенційні характеристики дієслів, необхідно визначити їх інтенційну цінність, тобто описати за наявністю/відсутністю інтенції "зліва" і "справа", а також визначити найбільш релевантні несубстанціальні характеристики дієслів.

Речення з релятивними дієсловами репрезентують ситуацію координації, предметних, емоційних, поведінкових, інтелектуальних відношень як мінімум двох об'єктів. Тому у складі даної ЛСГ не може бути дієслів, що мають лише одну обов'язкову інтенцію "зліва" ($\leftarrow V$). Проте слід відзначити, що у більшості дієслівних лексем, які позначають узгоджені дії (*брататися, взаємодіяти, ворогувати, дружити, знатися, зріднюватися, конкурувати, контактувати, конфліктувати, миритися,., приятелювати, родичатися, сваритися*), схема $\leftarrow V \rightarrow$

може трансформуватися у схему $I \leftarrow V I$, бо іноді семантика цих дієслів зазнає зміни, конденсуючи "суб'єкт і об'єкт" в одну формально репрезентовану позицію.

Напр.: *Ось де вони побратались!* (Гончар). *А ви все ворогуєте, як бачу* (Українка). *На марші вони здружилися* (Гончар).

Усі інші дієслівні предикати як потенційні носії ситуації відношення вимагають обов'язкової наявності таких необхідних семантичних компонентів, як суб'єкт і об'єкт. Ознакою суб'єктності та об'єктності відзначені усі лексеми, тобто усі вони мають інтенцію "зліва" та "справа" ($I \leftarrow V \rightarrow I$). Напр.: *Вони всі троє добре знали його, захоплювались ним, любили* (Гончар). *Я не люблю твого попа* (Винниченко).

Для повної реалізації семантики дієслова у синтаксичній конструкції не менш важливими виступають несубстанціальні характеристики. Ці характеристики програмується семантикою дієслова, трому їх вичерпний опис вимагає глибокого усвідомлення дієслівних значень. У процесі опису несубстанціальних характеристик вважається за потрібне виділити найсуттєвішу, тобто ту, яка обов'язкова для повного сприйняття семантики конкретної дієслівної лексеми.

У реченневих конструкціях дієслова релятивної семантики вільно поєднуються з різними конкретизаторами (інтенсивності, часу, місця, якості та ін.). Однак характерною особливістю для багатьох дієслів мовлення є наявність у їх семній структурі диференційних сем часу, причини, інтенсивності, способу дії, місця. Опис несубстанціальних характеристик здійснювався у межах кожної підгрупи з урахуванням частотності їх вживання і релевантності у структурі речення.

Структурна організація і семантична наповнюваність речення утворюють діалектичну єдність: іншими словами синтаксична конструкція набуде статусу речення тоді, коли вона відповідатиме існуючим у мові законам синтаксичної і семантичної валентності. Отже, для структури речення однаково важливим є формально-граматична будова, яка пов'язується з граматичним мінімумом, і семантична наповнюваність, що базується на смислових відношеннях між його конститuentами.

Поставивши метою дослідження комплексний опис синтаксичної та семантичної структури певної групи простих речень, насамперед необхідно виділити базові схеми, які формують дану групу. Це питання тісно пов'язане з поняттям про мінімальний структурний тип речення (структурний мінімум), який і є виразником базової схеми. У роботі мінімальний структурний тип розуміється як така семантико-синтаксична одиниця, компоненти якої зумовлюються валентнісно-інтенційними властивостями дієслівного предиката і за зразком якої утворюються мінімальні, але достатні у структурному й інформативному відношенні речення конкретної мови.

Оскільки головними елементами ситуації відношення є: 1) суб'єкт, який виявляє відношення; 2) об'єкт, якого стосується відношення; 3) характер відно-

шення; 4) причина виникнення відношення; 5) інструмент (ознака, властивість), за допомогою якого формується відношення, то у структурі відповідних речень мають бути позиції, які представляють ці елементи. Обов'язковими є дієслово-предикат, позиція суб'єкта і позиція об'єкта. Позиції причини та інструмента можуть бути відсутніми взагалі або бути наявними як разом, так і поодиночі.

Залежно від кількості і якості компонентів речення з погляду на валентнісно-інтенційні характеристики, було виділено чотири мінімальні (базові) структурні типи речень з релятивними предикатами:

1) [S+O] – $V_f \text{ Praed}_{rel}$. Ця схема характерна для предикатів із семантикою узгоджених дій, де позиції суб'єкта і об'єкта конденсуються в одну формально репрезентовану позицію. Напр.: *Ось де вони побратались!* (Гончар). *А ви все вогруєте, як бачу* (Українка).

2) $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj}$. Найпоширеніша схема, у якій розчленовано представлені позиції предиката, суб'єкта і об'єкта. Напр.: *Ще я не діждалася, щоб ти, запанівши, гордував матір'ю – мужичкою?!* (Коцюбинський). *Ти також не гребувала іншими!* (Матіос).

3) $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$. Чотирикомпонентна схема, у якій семантикою предиката програмуються позиції суб'єкта і двох об'єктів. Залежно від семантичної функції другого об'єкта ця схема має два варіанти: $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$ (I) – об'єкт має значення інструмента дії. Напр.: *Він довгі літа докучав панові різними процесами* (Франко). *І цим він її ображав і кривдив* (Підмогильний). Особливістю другого варіанта $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj}_1$ (A) – Obj_2 є наявність адресатного об'єкта. Напр.: *І тільки краватка завдала йому клопоту, не бажаючи пов'язуватись, але він з геніальною прозорливістю добрав-таки потрібної комбінації* (Підмогильний). *Така думка завдала йому великого жалю* (Мартович).

4) $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj} - \text{Adv}$. Чотирикомпонентна схема, яку складають предикат, суб'єкт, об'єкт і значимий адвербіальний поширювач. Напр.: *Все життя вона кохала тебе* (Гончар). *Ех, ненавидів він за це батька й тепер його ненавидить* (Мартович).

Різноманітна морфолого-синтаксична реалізація структурних схем зумовлюється можливістю різного відмінкового вираження компонентів. Виділені при цьому структурні моделі можуть мати кілька типів смислових різновидів, що зумовлюються семантикою предиката, типом його валентнісної реалізації, лексичними особливостями складників.

Виділивши вищезазвані основні типи мінімальних структур, синтаксичні компоненти яких програмуються валентністю дієслівних предикатів, варто зазначити, що факультативна реалізація валентності породжує ще цілу низку складніших схем, які розглядаються як варіанти базових.

Абстрактна структура речення функціонує як засіб комунікації тільки тоді, коли отримує конкретне морфолого-синтаксичне втілення. Так, на конкретному

рівні семантико-синтаксичного моделювання речення визначаються морфолого-синтаксичні реалізації основних мінімальних структурних типів, тобто структурні моделі речення. В оформленні компонентів мінімальних реченнєвих структур беруть участь різні морфологічні категорії, одні з яких є синтаксично релевантні, тобто впливають на встановлення й розрізнення моделей, а інші лише призводять до внутрішньомодельних змін, не порушуючи єдності моделей. До таких найзначиміших категорій в українській мові належить категорія відмінка іменника, що з-поміж інших іменникових категорій безпосередньо бере участь у побудові структури речення. Кількість і семантична природа відмінків зумовлюється поєднувальними можливостями дієслова, бо як синтаксично орієнтована граматична категорія, відмінок перебуває з дієсловом у валентісному зв'язку.

У виборі відмінкових форм конститuentів речення існують певні закономірності: так, відповідно до диференційних ознак називний відмінок як прямий оформлює лівовалентний компонент, тобто підмет. Непрямі відмінки оформлюють правовалентні компоненти: об'єктні та обставинні поширювачі. У зв'язку з використанням різних прийменниково-відмінкових варіантів формуються різні модифікації структурних моделей. Отже, іменникові і дієслівні категорії організують синтаксичні зв'язки слів і словоформ у реченні і визначають типи їх структурних моделей.

У другому розділі „Структурно-семантичні типи речень з релятивними дієсловами” розглядаються морфолого-синтаксична реалізація і варіанти виділених мінімальних базових структур речення.

Двокомпонентна структурна схема $[S+O] - V_f \text{ Praed}_{rel}$ формується у сучасній українській мові на основі дієслів із семантикою узгоджених дій. Реалізацією цієї структури на морфолого-синтаксичному рівні є одна структурна модель $N_1 - V_f$. Варіантів структурної моделі не існує, бо позиція підмета передбачає лише одну форму N_1 і не сполучається з прийменниковими модифікаціями.

Речення структурної схеми $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj}$ формують:

1) двовалентні предикати. Напр.: *Адже він тобою дорожить ...* (Гончар).

2) дво-тривалентні предикати у двовалентній реалізації. Напр.: *Він заздрив своєму єдиноземцю, ненавидів його, шкодів, як тільки міг* (Загребельний).

Трикомпонентна структурна схема $S - V_f \text{ Praed}_{rel} - \text{Obj}$ відзначається високим ступенем продуктивності в українській мові. Утворені за цією структурною схемою речення можуть представляти різні семантичні структури. Спільним для цих валентісних різновидів предикатів є те, що вони програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення у семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток.

Морфолого-синтаксичне втілення цієї схеми різне, бо об'єктна позиція додатка реалізується у формах непрямих відмінків, утворюючи при цьому ряд прийменниково-відмінкових варіантів, а саме :

1) $N_1 - V_f - N_2$: *Уже в крайнім випадку відрікається Славко й господарки* (Мартович). Прийменниково-відмінкові варіанти $N_1 - V_f$ – до, з/із/зі/зо, для, від/од, коло/біля N_2

2) $N_1 - V_f - N_3$: *Солдатам подобався неквапливий професор* (Загребельний). Прийменниково-відмінкові варіанти схеми відсутні.

3) $N_1 - V_f - N_4$: *Добра донька дуже кохала свого батька* (Коцюбинський). Прийменниково-відмінкові варіанти $N_1 - V_f$ – на, за, про, в/у N_4 .

4) $N_1 - V_f - N_5$: *Людина завжди цікавиться іншою людиною тільки для самої себе* (Підмогильний). Прийменниково-відмінкові варіанти $N_1 - V_f$ – за, над, перед, з/зі/із N_5 .

Діапазон семантичних різновидів охоплює від чотирьох ($N_1 - V_f - N_2$) до дванадцяти ($N_1 - V_f - N_4$) значень.

Речення схеми $S - V_f \text{ Praed}_{\text{rel}} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$ формують:

1) дво-тривалентні предикати у тривалентній реалізації. Напр.: *Не раз тишиць він батька і вчителів незвичайним поспіхом у науці* (Н.-Левицький).

2) тривалентні предикати. Напр.: *Генерал-губернатор удостоїв такою милістю інспектора* (Шевчук).

Чотирикомпонентні схеми в аналізованому матеріалі представлені значно рідше. Схема $S - V_f \text{ Praed}_{\text{rel}} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$ (I) має дві основні моделі, які, у свою чергу, передбачають варіативну морфолого-синтаксичну реалізацію. Дієслівний предикат програмує заповнення у семантичній структурі речення позицій суб'єкта і двох об'єктів, перший з яких репрезентує особу, з якою встановлюється відношення, а другий виступає у ролі інструмента – предмета чи ознаки (властивості), який іменують „інструментальним додатком”. Інструментальний додаток завжди реалізується у формі безприйменникового орудного відмінка, а перший об'єкт має варіативні форми морфологічної реалізації:

1) $N_1 - V_f - N_3 - N_5$: *Особа Франка особливо imponувала мені своєю високою інтелігентністю і залізною енергією* (Самійленко).

2) $N_1 - V_f - N_4 - N_5$: *Звичайно, бурхлива вдача, та ще ота влюбливість, якою ти й досі мене докоряєш* (Гончар).

Прийменниково-відмінкові варіанти схеми відсутні, діапазон семантичних різновидів охоплює три ($N_1 - V_f - N_3 - N_5$) та чотири ($N_1 - V_f - N_4 - N_5$) значення.

Схема $S - V_f \text{ Praed}_{\text{rel}} - \text{Obj}_1(A) - \text{Obj}_2$ має одну модель свого представлення $N_1 - V_f - N_3 - N_2$: *І тільки краватка завдала йому клопоту, не бажуючи пов'язуватись, але він з геніальною прозірливістю добрав-таки потрібної комбінації* (Підмогильний). Ця модель не передбачає варіативних морфолого-синтаксичних реалізацій.

Чотирикомпонентна схема $S - V_f \text{ Praed}_{\text{rel}} - \text{Obj} - \text{Adv}$ формується предикатами, що прогнозують поширення структури речення суб'єктом, об'єктом та обставинним детермінантом, який є релевантним для повної реалізації семантики предиката. Найчастіше такими адвербіалами виступають:

1) обставини причини - $S - V_f \text{Praed}_{\text{reg}} - \text{Obj} - \text{Adv caus}$: *Так ніби ти любиш його лише завдяки його поступливості* (Гончар).

2) обставини способу дії - $S - V_f \text{Praed}_{\text{reg}} - \text{Obj} - \text{Adv man}$: *Правду сказати, він усіх їх нишком якось вибачливо зневажав* (Підмогильний).

3) обставинний поширювач – „якісний конкретизатор ставлення” - $S - V_f \text{Praed}_{\text{reg}} - \text{Obj} - \text{Adv qual}$: *І ніхто того не скаже, що я колись погано поставився до тебе* (Стельмах).

Висновки

Семантична категорія релятивності знаходить своє вираження у системі дієслівних значень. Ця категорія має ряд класифікаційних ознак, що дозволяють з достатньою точністю відмежувати її від інших категорій. Науково обґрунтоване виділення відношення у системі дієслівних значень базується на логіко-семантичній основі. Разом з тим, типологія дієслівних значень має свої особливості у тому, що повинна враховувати також синтагматичні і парадигматичні зв'язки дієслів. Осмислення наявності/відсутності визначальних сем обов'язково повинно підкріплюватися перевіркою сполучувальних властивостей дієслова.

Основним показником належності дієслова до лексико-семантичної групи релятивності є наявність у його значенні базової архісеми "відношення". За наявністю цієї семи на основі вироблених класифікаційних ознак було виділено і з належною переконалістю відмежовано від близьких за семантикою ЛСГ групу релятивних дієслів. Разом з тим, розмаїтість дієслівних значень у межах уже виділеної ЛСГ зумовлює необхідність зведення їх до детальніших смислових підгруп. Ця операція здійснюється на другому етапі ідентифікації дієслівних значень із застосуванням сем вищих рівнів ототожнення, таких, як "якість відношення", „спрямованість відношення", „якість учасників відношення", „функції учасників", „характер відношення". Відношення між смисловими підгрупами являють собою ієрархічно організовану систему, що формує усю ЛСГ релятивності.

Аналіз конструктивних можливостей предикатів у структурі речення здійснювався шляхом визначення їх валентнісних та інтенційних характеристик. У процесі розгляду цього питання було обґрунтовано поняття структурної схеми речення, виявлено типи реалізацій цих схем та встановлено варіанти їх структурно-морфологічного втілення.

Формування структурних типів речень з релятивними предикатами зумовлюється такими факторами: а) валентнісними особливостями предикатів; б) субстанціальними і несубстанціальними характеристиками предикатів; в) типом варіантної актуалізованості валентності предиката (для предикатів, що мають варіантну реалізацію валентності).

Валентнісні особливості предикатів, що полягають у спроможності програмування кількості і якості конститuentів речення, є основою формування мінімального структурного типу речення.

Несубстанціальні характеристики виступають релевантними при заповненні структури речення адвербіалами, які можуть бути як суттєвими для реалізації семантики предиката, так і несуттєвими, тобто є одиницями вільного входження.

Валентнісна реалізація певної частини предикатів у реальному синтаксичному оточенні може мати два варіанти. Одним із можливих способів розв'язання цієї проблеми є створення класифікації, яка передбачає групи дієслів з варіативною валентністю: двовалентні, дво-тривалентні, тривалентні. Тип варіативної реалізації валентності визначає кількість складників речення. Структурний мінімум речення становлять компоненти облігаторні з погляду комунікації. В основі виділення структурних типів речення з дієслівними предикатами відношення лежать їх валентнісно-інтенційні характеристики. Ознакою суб'єктності і об'єктності позначені усі речення з релятивними предикатами. Різноманітна морфолого-синтаксична реалізація структурних схем зумовлюється можливістю різного відмінкового вираження компонентів. Виділені при цьому структурні моделі можуть мати від 4 до 12 типів смислових різновидів, що зумовлюються семантикою предиката, типом його валентнісної реалізації, лексичними особливостями складників.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Лексико-семантичне поле релятивності в сучасній українській літературній мові // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004.-С.17-22.
2. Дієслівні предикати міжособистісних відношень як особливий семантичний тип у системі релятивних предикатів" // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць.- К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005.-С.37-42.
3. Типологія дієслів релятивної семантики" // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць.- К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006.-С.36-42.

АНОТАЦІЯ

Котляренко С.В. Семантико-синтаксична структура речень з релятивними дієсловами. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено комплексному опису семантичної і структурної організації простих речень з дієслівними предикатами, що характеризуються загальним значенням релятивності у сучасній українській літературній мові. У роботі з'ясована семантична сутність релятивних предикатів та окреслено їх класифікаційні межі. Встановлено, що формування структурних типів речень з дієслівними предикатами відношення зумовлюється валентнісними особливостями предикатів, типом варіантної актуалізованості валентності предиката та несубстанціальними характеристиками предикатів. З'ясовано типи реалізації структурних схем речень з релятивними предикатами, встановлено варіанти структурно-морфологічного їх втілення, здійснена диференціація та класифікація основних типових значень дієслівних речень з цими предикатами.

Ключові слова: семантико-синтаксичні відношення, релятивний предикат, валентність, інтенція, суб'єкт, об'єкт, парадигматика, синтагматика, пропозиція, обставинний детермінант.

АННОТАЦІЯ

Котляренко С.В. Семантико-синтаксическая структура предложений с релятивными глаголами. – Рукопись. Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертационное исследование посвящено комплексному описанию семантической и структурной организации простых предложений с глагольными предикатами со значением отношения в современном украинском литературном языке. Анализ структуры простых предложений с глагольными релятивными предикатами произведен с учетом современных антропоцентрических тенденций в лингвистических исследованиях и комплексных подходов к изучению синтаксических конструкций, в частности, с учетом того, что анализируемый тип конструкций отражает единство формальной, смысловой и коммуникативной сторон. В качестве исходной точки идентификации модели предложения используется предикативный центр, в составе которого ведущую роль играет глагольное сказуемое, функционирующее в диалектическом единстве присущей ему лексической семантики и синтаксической сочетаемости со структурообразующими зависимыми компонентами.

Установлено, что распределение глагольных предикатов между смысловыми классами можно осуществить на логико-семантической основе. Денотатом релятивных глаголов является различная семантика отношения между субъектом и объектом (объектами). Специфика отношения состоит в том, что указанный инвариантный признак является тем семантическим конструктом, который совпадает с основным значением не только ядерного глагола всей ЛСТ

/относиться/, но и со значением базовых глаголов каждого парадигматического ряда в структуре ЛСГ. Вместе с тем, определение ЛСГ должно сочетать выявление наличия архисемы в семантике глагола с установлением синтагматических и парадигматических связей этих лексем. В результате компонентного анализа, проведенного в пределах ЛСГ глаголов отношения, установлен набор дифференциальных сем, которые, уточняя и дополняя категориально-лексическую и ядерную семы, формируют семантическую структуру лексем анализируемого класса. Распределение глагольных лексем по более дробным смысловым подгруппам, имеющим близкое значение, осуществляется с применением сем высших ступеней идентификации.

Анализ языкового материала с учетом традиционных и современных концепций описания предложений с глагольными релятивными предикатами по структурно-семантическим признакам дал возможность определить структурные свойства предикатов и закономерности построения моделей предложений определенной семантики, в результате чего выделены типы основных структурных схем этих предложений и их семантика. Установлены элементы, формирующие значение того или иного типа предложения, на основе чего составлена семантическая классификация предложений указанной семантики. Определено, что формирование структурных типов предложений с глагольными предикатами отношения обуславливается валентностными особенностями предикатов, несубстанциональными характеристиками предикатов и типом вариативной реализации валентности предиката. Валентностная реализация некоторых глагольных предикатов в различных синтаксических конструкциях может иметь два равнозначных варианта. В связи с этим в работе выделяются валентностные группы предикатов, имеющие вариативную реализацию: двух-трехвалентные, наряду с традиционно выделяемыми группами: двухвалентные, трехвалентные.

Исследование структурных типов предложений с глагольными предикатами отношения с учетом их валентностно-интенционного потенциала дает возможность выделить двух-, трех-, четырехкомпонентные структуры. Признаком субъектности и объектности отмечены все предложения данной ЛСГ, и лишь в предложениях с глаголами согласованных действий субъект и объект объединяются в одной формальной позиции, представляя схему [S+O] – V, Praed_{rel}. Морфолого-синтаксическая реализация структурных схем определяется возможностью различного падежного выражения компонентов. Выделенные при этом структурные модели имеют от 2 до 14 типов смысловых разновидностей, обуславливаемых семантикой предиката, типом его валентностной реализации, лексическими особенностями составляющих. Компоненты семантической структуры могут иметь следующее выражение падежных форм: субъект выражается формой N₁; объект может выражаться формами всех косвенных падежей; обстоятельственный распространитель – формами N₂ N₄ N₅, а также Adv temp, Adv inten, Adv man.

Ключевые слова: парадигматика, синтагматика, семантико-синтаксические отношения, пропозиция, релятивный предикат, валентность, интенция, субъект, объект, обстоятельственный детерминант.

ANNOTATION

Kotlarenko S.V. Semantic and syntactic formation of sentences with the verbal predicates of relations. – Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – M.Dragomanov National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. - Kyiv, 2006.

The dissertation is devoted to the complex description of semantic and structural formation of the simple sentences with the verbal predicates which are defined by general meaning of relations in the modern Ukrainian literary language. Semantic essence of predicates of relations and their classification limits are found out and pointed out in the work. It is proved that the formation of structural types of the sentences with the verbal predicates of relations are defined by valent peculiarities of predicates, along with the type of variant urgency of the valent of predicate and unsubstantial peculiarities of predicates. The types of implementation of structural schemes of sentences with predicates of relations are defined; the variants of their structural and morphological usage are settled; the distinguishing and classification of the main typical meanings of the verbal sentences with predicates of relations are put into practise; and also the phenomenon of asymmetry in syntactical constructions is seen during conversion of proposal if there are determinants or lexical peculiarities of components of the structure.

Key words: semantic and syntactic relations, predicate of relations, valency, intention, subject, object, paradigmatics, syntagmatics, proposition, adverbial determinant.

Підписано до друку 16.10.2006 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 599
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

ТОВ «Трансфер».

